

В. М. Подрига,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ОБРАЗНА СИСТЕМА АВТОБІОГРАФІЇ ВОЛОДИМИРА ШАШКЕВИЧА: ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЗАЦІЇ

У статті аналізуються способи формування образної системи в автобіографії поета Володимира Шашкевича. Доводиться, що в ній створено поліобраз людини, громадянина, патріота, культурного діяча. В образах батька, діда втілено архетипи мудреця, воїна; а в постаті матері – страдниць-Богородиці та Матері-господині. Себе літератор бачив вічним учнем, мандрівником.

Ключові слова: автобіографія, архетип, мудрець, воїн, Богородиця.

В статті аналізуються способи формування системи образів в автобіографії Володимира Шашкевича. Утверджується, що в ній зображено поліобраз человека, гражданина, патриота и культурного деятеля. В образах отца, матери, деда реализовано архетипы мудреца, воина; а в типе матери – страдальцы-Богородицы, Матери-хозяйки. Себя же литератор видел учеником, путешественником.

Ключевые слова: автобиография, архетип, мудрец, воин, Богородица.

The character system formation in the autobiography of Vladymyr Shashkevych are analyzed in the article. It's proved that a polycharacter of a human, a citizen, a patriot, a cultural activist. He embodied the archetypes of a wise man, a warrior in the created characters of his father and grandfather; his mother character he showed as the Virgin Mother, a mother and a housewife. The author himself has seen as a perpetual student, a traveller.

Key words: autobiography, archetype, wise man, old, Virgin Mother.

Письменник, журналіст та громадський діяч Галичини II половини XIX століття Володимир Шашкевич мало знаний сьогодні. А тому життєвий і творчий шлях цього талановитого митця ще потрібно відкрити читачам, опрацювати студентам-філологам та науковцям, які, щоправда, час від часу звертають увагу на його віршованій доробок, листи, автобіографію тощо.

Одним із перших роль Володимира Шашкевича в українському літературному процесі осмислив Омелян Огоновський, який оглянув його творчість в монументальній праці «Історія літератури руської» (1889). Цінними для осягнення постаті митця, громадянина-патріота є висновки Івана Франка, який у розвідці «Нарис історії українсько-руської літератури» (1910) звернув увагу на журналістську та редакторську діяльність земляка, відзначивши талант перекладача, поета [8, с. 134, с. 136].

Продовжувачем справи пробудження національної свідомості співвітчизників та письменницьких традицій Маркіяна Шашкевича бачив Володимира Шашкевича літературознавець Олександр Барвінський, який в «Історії української літератури» проаналізував його вірші та звернув увагу на громадсько-патріотичні думки, переконання. Учений резюмував, що надихнувшись справами попередників, митець став натхненником галицької молоді: «Володимир Шашкевич не обмежувався одначе тим, що голосив у поетичних творах народну ідею, але вказував мету змагань народовців і дороги, якими б треба простувати до сеї мети... Немічний тілом, знесилений унаслідуюваною з роду недугою, рвався він бодрим духом і до скону свого непохитним ясним поглядом до здійснюваня змагань народовців» [1, с. 239].

Осип Петраш у передмові до видання творів літератора «Зільник» (1965) розкрив основні віхи життя, лаконічно проаналізував поетичний, прозовий, драматургічний, публіцистичний доробок, відзначивши, що, хоча він зазнав впливу індивідуальної поезики Маркіяна Шашкевича, усе ж «мав своє оригінальне обличчя», а «його творчість була помітним внеском у справу розвитку західноукраїнської прогресивної літератури» [5, с. 21-22], бо живилася з народних пісень, творів батька та Тараса Шевченка [5, с. 22].

Остап Серeda у статті «Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст». (2000) схарактеризував постать літератора як громадського діяча. Залучаючи значну кількість архівного матеріалу, акцентував на зв'язках з галичанами, становленні національної свідомості, гуманістичних переконаннях, громадській роботі, видавничій діяльності, а також ролі в патріотичному русі Галичини [7].

Василь Горинь у передмові «Той, що виявив гарний талант» до видання творів Володимира Шашкевича (2011) також зосередився на віхах життя [3]. Учений убачає в автобіографії джерело дослідження життєвого та творчого шляху поета, а також визнає «важливим причинком до історії західноукраїнської літератури» [3, с. 10].

Вивчаючи життя, творчість, громадську діяльність Володимира Шашкевича, Омелян Огоновський, Іван Франко, Олександр Барвінський, Осип Петраш, Василь Горинь орієнтувалися на його автобіографію, яку він написав на прохання Омеляна Огоновського. Її вперше опублікував у часопису «Неділя» (1911) Михайло Возняк [3, с. 10]. Окремим виданням документ побачив світ у 2011 році за сприяння Василя Гориня.

Попри те, що автобіографія використовувалася як джерело інформації про письменника, усе ж вона не розглядалася як літературний твір, у якому відображено особлива картина світу, зображально-виражальними засобами мови змодельовано реальну дійсність тощо. Зважаючи на зазначене, варто дослідити особливості формування образної системи.

Автобіографія – літературний жанр, у якому, з одного боку, розкриваються риси і специфіка (дух) певного часу (історичні, приватні події, свідком чи учасником яких була та чи інша особа), а з іншого, створено низку образів, що нерозривно пов'язані з образом самого автора, включеного в систему соціуму, зв'язків з громадськістю, побутом тощо.

Яскраво виражене особистісне начало, зосередженість митців на власному житті, досвіді, дало підстави Лідії Гінзбург стверджувати, що «література... автобіографій... веде пряму мову про людину. Вона подібна до поезії відкритою і настирливою присутністю автора» [2, с. 133]. З огляду на зазначене, варто вважати автобіографії українських, як і світових, письменників літературними творами, у яких центральне місце займає постать автора, що увиразнюється низкою образів побутового, соціального середовищ, у яких він жив, а також його родичів, співвітчизників, минулого, про яке згадує, чи яке втілює за допомогою прийому ретроспекції.

Образна система в автобіографії Володимира Шашкевича формується за допомогою прийомів олітературнення, охудожнення, поетизації, структуруючись засобами слова. Естетизуючи навколишню дійсність у цьому літературно-документальному жанрі, він використав названі прийоми, намагаючись уникнути офіційно-ділового стилю викладу матеріалу, якнайглибше передати дух часу, риси характеру рідних, постаті яких універсалізував, піднісши до рівня архетипних. У такий спосіб митець створив образ свого життя в певному природному, соціальному, культурному середовищах, а також фрагмент багатовимірний образ світу.

Олітературнення – процес творення тексту за допомогою лексем з прямим значенням, якими автор позначає певні реалії, створюючи їх безпосередній (конкретний) образ.

У аналізованій автобіографії наявні характерні класичні складові офіційно-ділового документа, втілені у відповідних словах, за допомогою яких відбувається олітературнення подій життя: дата та місце народження інші основні відомості біографії тощо.

Як і належить, факти з життя повідомляються в хронологічній послідовності. На початку розповіді письменник зазначив: з'явився на світ 7 квітня 1839 року в с. Нестаничі, що на Львівщині в національно свідомій родині Маркіяна Шашкевича, котрий працював священником місцевої церкви. Також він детально переповів про особливості навчання, праці, зупиняючись на життєвих випробуваннях, враженнях тощо. За допомогою різноманітних лексем не лише повідомив інформацію про себе, а й окреслив ареал проживання, діяльності, предметно-речову сферу буття тощо. Наприклад, ужив лексеми «цвѣтня», «Нестаничѡх», «отець», «бляшки», «абетка», «ікона», «школа», «клас», «дяк», «священник», «учитель», за допомогою яких увиразнив час, середовище, побут, найближче оточення, коло спілкування.

Вдаючись до часово-історичної, просторово-географічної, біографічної конкретики, літератор відійшов від прийомів канцелярського жанру, охудожнюючи оповідь автотвору за допомогою прийому відступів, роздумів, портретування, ретроспекції, а також емоційно наснажуючи текст переважно пестливими словами («шкатулочку», «малюсенькій», «громадка», «живісенький», «збірничку», «годинки»). У такий спосіб він створив і образи тих людей, з якими йому доводилося жити, зустрічатись, спілкуватись, передав дух зображуваного часу.

Вагому роль в охудожненні постатей родичів, знайомих відіграють зображально-виражальні засоби мови («янгольська... терплячість» [9, с. 21]), ідіоми («удар судьби» [9, с. 17, с. 26], «попросити ся за світом» [9, с. 28], «з боєм серця» [9, 29]), приказки («до часу збан воду носить» [9, с. 21]) тощо. Оповідаючи про батька Маркіяна, метафорично зауважив: «Хвороба, що вже замолоду «сушила» его груди, і невгамонна праця скоро загнал[и] его в могилу» [9, с. 17]. Також за допомогою прийому епітету увиразнив образи об'єктів («дерев'яну шкатулочку» [9, с. 16], «кусень» насущного хліба» [9, с. 29]), абстракції («гіркі спомини» [9, с. 17], «журливим житем» [9, с. 17]).

У автобіографії містким є образ самого Володимира Шашкевича, що вражає багатогранністю. Він складається з низки вузлових мікрочастин, кожна з яких відповідає певному віку письменника: автор-дитина, автор-дитина-сирота, автор-учень, автор-студент, автор-поет, автор-громадський діяч, автор-працівник. Образ Володимира Шашкевича-дитини ускладнюється мікробразами навчання, молитви, що в сукупності структурують специфічний світ дитинства, свідчать про розумове та духовне зростання.

Формуючись у патріархальній попівській родині Галичини XIX століття, митець створив її динамічний образ. Вона складається з батька, матері, Володимира та його брата; згодом – батька, матері, Шашкевича-дитини; а потім – лише з матері та Володимира Шашкевича.

Українська священицька родина з ключовими фігурами батька, матері, діда, – той мікросвіт, у якому формувалася майбутній письменник, тому її уклад, національний дух також став об'єктом художнього втілення. Саме тут він навчався адекватно сприймати світ, любові до ближнього, Бога, стійко долати проблеми, мужнів морально та фізично. Сімейне коло, у якому зростав, постійно розширювалося за рахунок зміни її представників. Головою родини після смерті батька став дід; серед осіб, з якими постійно контактував, назвав матір, бабу, кузенів, дядьків тощо.

Поетизація як прийом відображення дійсності також вплинула на змалювання образної системи аналізованої автобіографії. Вдаючись до лексем, словосполучень, що мають символічне значення, і пов'язані з міфомисленням, сферою підсвідомого, письменник за допомогою прийомів міфопоетики надав оповіді найвищого ступеня естетичної досконалості.

На початку твору Володимир Шашкевич змалював образ малого хлопчика, який поступово пізнає світ, з перших днів свого свідомого життя поринаючи у круговерть подій. Упадає в вічі низка випадків, що її символічно узагальнив у образі нитки: «Годі розказувати тутки усі події й гадки дитських літ, що... становлять ся вони тою неперервною ниткою, на котрій низаєм пізніші наші гадки-погляди» [9, с. 17]. У такий спосіб літератор відтворив давнє уявлення українського народу про нитку як символ життя, творцем якого була Мокоша, згодом замінена Параскевою-П'ятницею [6, с. 62]. Митець переконаний, що події приватного життя кожної людини стають неперервною ниткою, нанизуючись одна на одну, з часом перетворюючись на приємні чи гіркі спогади. Тому його автобіографія – це, перш за все, сукупність різноманітних спогадів про події життя, пригадати які наважився через роки, оцінюючи пережите.

Перше, що запам'яталось малолітньому Володимирі Шашкевичеві, – передчасна смерть брата Святослава, уроки послуху, молитви і навчання, здійснювані батьком Маркіяном, сконання якого сколихнуло безгрішну душу, затьмарили безжурне дитинство, назавжди закарбувався у душі: «Тільки ж приходиться дуже рано нав'язати на сій нитці й гіркі спомини, а таким спомином, глибоко вразившим мою дитську душу, була рання смерть дорогого сторожа-хранителя перших моїх літ. Отець мій недовго натішався супокійним та й не менше журиливим життям.» [9, с. 17]. Як бачимо, вимальовується образ Володимира Шашкевича-дитини, якого опікає батько, учачи пізнавати світ, а доля випробовує на міцність, загартовуючи дух.

У автобіографії літератор опрацював мотив і створив образ родинного виховання в душі національних православних традицій, наголосивши, що здійснював його батько: «Отець, хоча й любив вельми свою дитвору, так не лишив багато волі мені старшому й скоро заставив до молитви і науки. Щодня було уранці й вечером оба на колінах молимося перед образом (відай)святото Миколи: отець проводить, було, молитви (руські), а я й веду за ним, хрещусь і б'ю, як слід, поклони. Коли ж молився ладно, то отець... [бляшки] показує мені цікавому та й навча, як кожно бляшку називати, себто як називати сю букву» [9, с. 16]. Панотець бачиться синові не лише рідною людиною, а й вчителем, наставником.

Дещо по-іншому Володимир Шашкевич змалював постать діда, Теодора Крушинського, який замінив йому батька, увиразнивши детальним портретом: «Був се характер кріпкий, праведно незломний. Єго ріши[те] льність, незвичайна притомність духа в кожному положенні і сильна, ніким і нічим не зломана воля, спосobili его більше на доброго воїна, як на смиренного приходника Деревенського; зверх того его зріст і сильна будова тіла вкупі з тою енергією, що мальовалась на его лиці, не давали сподівати ся, що під тою, так кажучи, дубовою корою є несказаної доброти серце, що одною з головних черт сего характера єсть безграничне прив'язане до родини» [9, с. 17-18]. У цій характеристиці родича акцентована на його енергійності та діяльності, чулому серці, турботі про членів родини. Образ діда створено під впливом української міфології, фольклору, передовсім билин, історичних пісень, дум, переказів та легенд про опришків, героїчних казок. Відтворюючи на прикладі постаті діда архетип воїна, Володимир Шашкевич легалізував культ сильного дієвого чоловіка-патріота, який дбав не лише про навчання та виховання підростаючого покоління, а й став символом захисту народу в умовах колоніального поневолення країни; нерозривного зв'язку поколінь, збереження національних звичаїв, що, звичайно ж, плекалися в родині українців.

Батько Маркіян Шашкевич та дід Теодор Крушинський були першими наставниками Володимира, тому асоціюються з архетипом мудреця, котрий, на думку К.-Г. Юнга, «є безсмертним демоном, який освітлює хаотичну темноту життя променем смислу. Це просвітлений, учитель і майстер...» [10, с. 299-300]. Вони діють за приписами Святого Письма, втілюючи в життя біблійний вислів «Настав юнака на початку дороги його: він, не відступить з неї навіть коли й постаріє» (Притч. 22:6); безперестанку навчають та виховують рідних, убачаючи в освіті, самовдосконаленні чинники розвитку особистості-гуманіста, людини-патріота, засоби для досягнення приватного і колективного щастя, розвитку народу, прозріння та визволення з рабства.

Окремо варто сказати про матір Юлію Шашкевич (Крушинську), яку літератор кілька разів згадував на початку твору, скупі повідомляючи про неї так: «Як великий був се удар судьби для нас осиротівших, себто для мене й матері мойої, відай второпає кожний»; «Після сего тяжкого допусту божого мати моя (Юлія з Крушинських Ш[ашкевич]) по недовгому часу переселилась з Новоселець до свого отця» [9, с. 17]. Висловленого достатньо, щоб реально сприйняти портрет пригніченої горем удови, яка поховала сина Святослава та чоловіка Маркіяна. Вона порівнюється з постаттю Матері Божої, адже мовчазно і мужньо протистоїть випробуванням долі, опікуючись єдиною рідною людиною – Володимиром, а тому є втіленням архетипу Жінки-страдниці.

Наприкінці автотвору Володимир Шашкевич оповів про неї як власницю невеликої садиби, наблизивши до першообразу Матері-господині, до якої поспішає син-мандрівник: «По упадку «Рускалки»... я виїхав до мойої Матері до Деревні в Жовк[івськiм] околі, где вона по смерті мойого діда і найбільшого добродія Теодора Крушинського осіла, купивши собі кільканайцять моргів селянського ґрунту і побудувавши хатину» [9, с. 28]. У цьому контексті образ жінки – не втілення Матері Божої, яка страждає, протистоїчи випробування, а оригінальний етнообраз дієвої хазяйки.

Мікрообрази ґрунту, хати увиразнюють архетип Матері-господині, вводячи Юлію Шашкевич в систему українського хліборобського світу, з його законами та звичаями, а найперше – цінностями: хатою як осередком буття, ґрунтом як власністю, адже, на переконання Юрія Липи, саме жінка-мати надає родині повноцінного життя, бо «її перевага зв'язана з самим устроєм осілої хліборобської родини, де потрібні передусім вміння господарювати, витривалість у праці і традиціоналізм у праці» [4, с. 179]. Удова зуміла оправитися від горя, переборолла самотність та стала берегинею власної, нехай і неповної, сім'ї, піклуючись про сина, даючи йому материнське тепло, прихисток у скрутний момент життя, коли він терпів життєві поразки в коханні, навчанні, праці, ставши згодом самітником.

Отже, естетизуючи навколишню дійсність у літературно-документальному жанрі автобіографії, Володимир Шашкевич використав літературні, художні та поетикальні прийоми, намагаючись уникнути офіційно-ділового стилю викладу матеріалу, якнайглибше передати дух часу, риси характеру рідних, образи яких універсалізував і підніс до рівня архетипних: у постатях батька, діда втілює архетипи мудреця, воїна; а в особі матері – страдниці-Богородиці та Матері-господині. У аналізованому творі сформовано його поліобрази дитини, вічного учня (школяра, гімназиста, студента), поета, громадянина, заробітчанина, мандрівника. Образи української священницької родини, в якій розвивався письменник, увиразнено реальними особами батька, матері, діда, а також родичів, друзів.

Література:

1. Барвінський Олександр. Історія української літератури. II часть / Олександр Барвінський. – Львів : 3 друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1921. – 432 с.
2. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. – Л. : Советский писатель, 1971. – 464 с.
3. Горинь Василь. Той, хто виявив гарний таланти / Василь Горинь // Шашкевич Володимир. Автобіографія. Вибір поезій. – Львів, 2011. – С. 5–15.
4. Липа Юрій. Призначення України [2-е незмінне вид.] / Юрій Липа. – Нью-Йорк : Говерля, 1953. – 307 с.
5. Петраш Осип. Володимир Шашкевич / Осип Петраш // Шашкевич Володимир. Зільник [поезії]. – Л. : Каменярь, 1965. – С. 3–22.
6. Потапенко О. Веретено / О. Потапенко // Енциклопедичний словник символів культури України [вид. 4-те, доп. і випр.]. – Корсунь-Шевченківський : Видавець В. М. Гаврищенко, 2013. – С. 62–63.
7. Серета Остап. Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст. // Шашкевичіана [збірник наукових праць]. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип. 3. – С. 222–232.
8. Франко Іван. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З остатніх десятиліть XIX в. / Іван Франко. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 464 с.
9. Шашкевич Володимир. Автобіографія. Вибір поезій / Володимир Шашкевич. – Львів, 2011. – 56 с.
10. Юнг К. Г. Дух в человеке, искусство и литературе [научн. ред. перевода В. Поликарпова] / К. Г. Юнг. – Мн. : Харвест, 2003. – 384 с.